

Näringsutskottets betänkande

1982/83: 12

om regional dagligvaruförsörjning

Ärendet

I motion 1981/82:821 av Grethe Lundblad m. fl. (s) hemställs bl. a. (2) att riksdagen hos regeringen begär att en utredning tillsätts för att undersöka fördelarna med en regional försörjning av dagligvaror.

Motionen i övrigt behandlas i näringsutskottets betänkande NU 1982/83:13.

Motionen

I motionen anförts att konsumenternas insyn på marknaden för dagligvaror har försvårats på grund av en ökad koncentration bland produktionsföretag och butiksenheter. Motionärerna uppger att man från konsumenthåll på senare tid har ifrågasatt påståendet att strukturomvandlingen skulle medverka till en rationalisering av produktion och service och därmed ge lägre priser genom en ökad mekanisering och långa serier. De hänvisar till en rapport från Svenska livsmedelsarbetareförbundet, i vilken det sägs att företagsfusioner och längre transportavstånd ibland påverkar dagligvarornas pris negativt [dvs. leder till höjda priser] och framför allt ofta gör kvaliteten sämre. En alltmer mekaniserad drift har till följd att man måste öka hållbarheten genom kemiska tillsatser eller får dyrbara lagrings- och förpackningskostnader. Det ökade avståndet mellan konsument och producent kan också, fortsätter motionärerna, medföra att konsumenternas önskemål har svårare att bli tillgodosedda och att sårbarheten i t. ex. livsmedelsförsörjningen ökar vid avspärrning. Genomförda fusioner och ett pågående samarbete i grossist- och detaljhandelsleden begränsar konkurrensen mellan olika butiksenheter och leder till att konkurrens inte blir möjlig annat än mellan handelsblocken.

Den förordade utredningen skulle få i uppdrag att inom en region i landet undersöka hur företagskoncentration, långa transportavstånd och samordnad distribution påverkar dagligvarornas pris och kvalitet innan varorna når konsumenten samt om dessa förhållanden inom produktion och distribution ökar sårbarheten i bl. a. livsmedelsförsörjningen vid krig eller avspärrning.

Uppgifter om dagligvaruförsörjningen

Definition m. m.

Med dagligvaror brukar avses livsmedel och vissa andra förnödenheter, för vilka hushållens inköpsbehov är ofta återkommande. Sådana förnödenheter är t. ex. kemisk-tekniska produkter, pappersvaror, toalettartiklar, tobak och vissa tidskrifter. Den totala konsumtionen av dagligvaror beräknas år 1981 ha uppgått till drygt 73 miljarder kronor, vilket motsvarade omkring en fjärdedel av den totala privata konsumtionen i Sverige.

Av följande sammanställning framgår dagligvaruförsäljningen i Sverige år 1981 fördelad på olika produktområden (miljarder kronor).

Livsmedel	56,3
Kemisk-tekniska artiklar	6,1
(inkl. pappersvaror)	
Tobak, tidningar	8,0
Blommor, växter	2,9
	73,3

Livsmedel är det helt dominerande produktområdet inom dagligvaruhandeln. Av den totala konsumtionen av dagligvaror utgör sålunda livsmedel omkring tre fjärdedelar.

Livsmedelsindustrin

Det totala försäljningsvärdet inom den svenska livsmedelsindustrin inkl. dryckesvaru- och tobaksindustrin uppgick år 1980 till drygt 41 miljarder kronor (exkl. indirekta varuskatter), motsvarande ca 13 % av saluvärdet i hela industrin. Produktionen mätt med förädlingsvärdet uppgick samma år till drygt 13 miljarder kronor eller ca 10 % av hela industriproduktionen. Branschen sysselsatte detta år drygt 72 000 personer eller 8 % av totala antalet sysselsatta inom industrin.

1970-talet har inneburit ett skede av stagnation för hela livsmedelsindustrin. Samtidigt har branschen genomgått en strukturomvandling genom vilken arbetsställena har blivit färre och större. Under perioden 1960–1978 minskades antalet arbetsställen med mer än hälften. Minskningen har varit särskilt stor inom mejeriindustrin, bageriindustrin samt malt- och läskedrycksindustrin.

Av det totala antalet sysselsatta inom livsmedelsindustrin finns mellan 40 % och 50 % i de tre storstadslänen Stockholms, Göteborgs och Bohus samt Malmöhus län.

Slakteri- och charkuteriindustrin, mejeriindustrin och bageriindustrin är

spridda över hela landet. Sockerindustrin och fettvaruindustrin är helt koncentrerade till södra Sverige. Av konserv- och djupfrysningsindustrins arbetsställen finns hälften i Skåne. Drygt hälften av fisk- och fiskkonservindustrins arbetsställen är lokaliserade till Göteborgs och Bohus län.

Den svenska livsmedelsindustrin är en utpräglad hemmamarknadsindustri. Branschens (exkl. dryckesvaru- och tobaksindustri) totala export år 1979 hade ett värde av ca 1,7 miljarder kronor och utgjorde ca 5 % av produktionen. Relativt höga exportandelar kan noteras främst för choklad- och konfektyrindustrin (18 %), fettvaruindustrin (16 %) och fiskkonservindustrin (13 %). Importen av livsmedelsindustriprodukter uppgick år 1979 till 4,4 miljarder kronor.

Partihandeln med dagligvaror

Inom dagligvaruhandeln utförs drygt 75 % av varuleveranserna av de tre stora grupperna Kooperativa förbundet (KF), ICA och JS Saba (DAGAB m. fl.). Dessa är fullsortimentsgrossister och omsatte tillsammans drygt 29 miljarder kronor (exkl. mervärdesskatt) år 1981. Återstoden av den totala partihandelsomsättningen inom dagligvaruområdet på ca 39 miljarder kronor fördelades mellan ett relativt stort antal grossister. Huvuddelen av dessa är specialiserade livsmedelsgrossister. Till dagligvarugrossisterna räknas även kioskhandels- och tidningsgrossister. Leveranserna av varorna skedde från 357 distributionsenheter.

Partihandeln med dagligvaror har genomgått stora strukturella förändringar under de senaste åren. KF och ICA har genomfört betydande strukturrationaliseringar. Härtill kommer bildandet av företaget DAGAB.

Detaljhandeln med dagligvaror

Det totala antalet butiker med dagligvaruhandel uppgick år 1981 till 18 500. Av dessa var drygt 9 000 s. k. allivsbutiker. Återstoden bestod av tobaks-, frukt-, konfektyr- och blomsteraffärer etc. samt kiosker.

Dagligvaruhandeln har liksom partihandeln genomgått en omfattande strukturförändring, främst genom övergången till självbetjäning och butiks-koncentrationen.

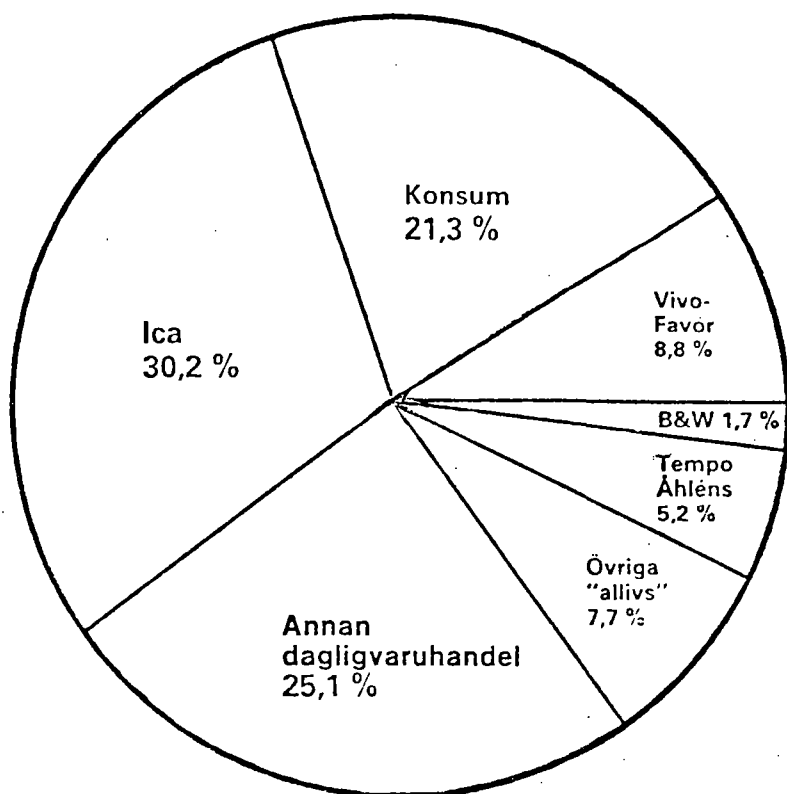
Den s. k. yttre rationaliseringen, dvs. förändringarna i butiksbeståndet, har inneburit en stark koncentration till större butiker – i vissa fall s. k. stormarknader – och en mycket betydande nedläggning av mindre butiker. Antalet allivsbutiker minskade under perioden 1960–1981 från ca 25 000 till ca 9 000, dvs. med över 60 %. Antalet nedläggningar uppgick under 1960-talet till i genomsnitt drygt 1 300 per år men dämpades därefter till i genomsnitt knappt 700 per år under 1970-talet. De senaste två åren har antalet nedläggningar varit ca 350 per år. Samtidigt sker en viss nyetablering

av butiker i nybyggda bostadsområden och köpcentra. Antalet nyetablerade allivsbutiker har i genomsnitt uppgått till inemot 200 per år under 1960-talet och ca 170 per år under 1970-talet. Under vartdera av åren 1980 och 1981 har antalet nyetableringar uppgått till ca 130. De nya butikerna har på grund av stordriftsfördelarna planerats för en omsättning som i genomsnitt är ca tio gånger så stor som omsättningen i de nedlagda enheterna. Fortfarande finns det dock ett stort antal småföretag inom dagligvaruhandeln.

Ett betydelsefullt inslag i strukturutvecklingen inom dagligvaruhandeln är framväxten av s. k. servicebutiker. Av det totala antalet allivsbutiker utgörs ca 15 % av servicebutiker. Tillkomsten av dessa butiker har i viss mån motverkat inriktningen mot stordrift i handeln.

Vid sidan av förändringarna i butiksantalet är ett utmärkande drag i utvecklingen inom dagligvaruhandeln den ökande andel av försäljningen som går via butiker knutna till något av de s. k. blocken, ICA, KF och JS Saba/DAGAB.

Av följande figur framgår dagligvaruförsäljningen år 1981 fördelad på olika detaljhandelskategorier.

Sammanlagt svarade år 1981 ICA-handlarna, Konsum samt Vivo-Favör, B&W Stormarknader och Tempo-Åhléns för två tredjedelar av den totala

dagligvaruförsäljningen i landet. Deras andel av försäljningen i allivsbutiker var ca 90 %.

Utredningar

Statens industriverk redövisade år 1978 en utredning om livsmedelsindustrin, Livsmedelsindustri (SIND 1978:8). Tidigare hade slakteri- och charkuteriindustrin, sockerindustrin, malt- och läskedrycksindustrin, bageriindustrin, djupfrysings- och konservindustrin samt choklad- och konfektyrindustrin behandlats i sex delbranschutredningar.

Den förväntade utvecklingen under första hälften av 1980-talet inom livsmedelsindustrin skulle enligt utredningen komma att medföra en fortsatt struktumvandling med sysselsättningsminskningar och fortsatt utslagning av mindre företag. Detta bedömdes emellertid inte föranleda några särskilda industripolitiska åtgärder annat än beträffande fisk- och fiskkonservindustrin. För denna bransch föreslog industriverket att stöd skulle utgå till de mindre företagen inom ramen för de av verket administrerade branschfrämjande åtgärderna, s. k. branschprogram. Motivet för detta stöd var att, även om den förväntade sysselsättningsminskningen i absoluta tal var liten, vissa kommuner skulle komma att drabbas hårt på grund av branschens regionala koncentration till sysselsättningssvaga områden. Förslaget medförde ingen åtgärd från regeringens sida.

Statens pris- och kartellnämnd har under senare år genomfört flera utredningar inom dagligvaruområdet. Ytterligare utredningar pågår eller planeras. Mera betydande branschutredningar inom olika delar av livsmedelsindustrin har under den senaste tioårsperioden genomförts bl. a. i fråga om bryggeri-, kvarn-, bageri-, mejeri-, margarin- och glassindustrierna. F. n. pågår utredningar bl. a. om prisbildning och konkurrens på spannmålsmarknaden, om lantbrukskooperationens verksamhet inom olika livsmedelsområden och om strukturen inom köttbranschen.

Under år 1981 genomförde nämnden en utredning som redovisar kostnadsstruktur, lönsamhet och effektivitet hos butiker av olika storlek m. m. i dagligvaruhandeln. År 1982 presenterade nämnden en undersökning av prissättning och konkurrens på gatuköskmarknaden och inom kioskhandeln.

Nämndens utredningsverksamhet avseende priser och marginaler i dagligvaruhandeln omfattar två typer av utredningsprojekt, dels riksomfattande undersökningar avseende cirkaprisnivåer samt faktiska pris- och marginalnivåer för de tre ledande handelsblocken ICA, KF och DAGAB, dels lokala prisnivåundersökningar som berör även stormarknader, lokala kedjor och servicebutiker. Avsikten med utredningarna är främst att ge konsumenterna vägledning vid val av inköpsställen och att stimulera till en effektivare konkurrens.

Arbetslivscentrum har år 1981 publicerat rapporten Näringspolitik –

Livsmedelsindustrin i fackligt perspektiv (Rapport 19, 1981). Rapporten har utarbetats i samarbete med Svenska livsmedelsarbetareförbundet.

En näringspolitisk arbetsgrupp inom Livsmedelsarbetareförbundet har år 1981 utarbetat en rapport om livsmedelsindustrin, Handlingsprogram Näringspolitik.

Livsmedelsförsörjningens sårbarhet har belysts genom vissa utredningar och studier. Som ett led i utredningsarbetet inför 1982 års försvarsbeslut har statens jordbruksnämnd i samarbete med bl. a. överstyrelsen för ekonomiskt försvar (ÖEF) gjort en studie av produktionsomställningar inom jordbruket vid en längre avspärrning. Jordbruksnämnden och ÖEF har vidare i samarbete med bl. a. transportrådet och försvarsmakten studerat de speciella problem som ett krig innebär för livsmedelsförsörjningen. Resultatet av denna studie har redovisats i rapporten Livsmedelsförsörjningen i krig.

1978 års försvarskommitté har i sitt slutbetänkande (Ds Fö 1981:14) Totalförsvaret 1982/87 anført att åtgärder som syftar till att säkerställa den viktigaste försörjningen för individens överlevnad och samhällets funktion bör prioriteras. Detta innebär enligt kommittén att försörjningsförmågan i första hand skall säkerställas för livsmedel, beklädnad, värme, hälso- och sjukvård samt arbetskraft, energi och transporter.

I detta sammanhang kan också nämnas att olika studier som tar upp samhällets sårbarhet och som berör livsmedelsförsörjningen har utförts bl. a. inom försvarsdepartementets sekretariat för säkerhetspolitik och långsiktplanering inom totalförsvaret och inom sekretariatet för framtidsstudier.

Regeringen har våren 1982 tillkallat en kommitté (Dir. 1982:13) med uppdrag att utreda livsmedelsförsörjningens sårbarhet. Ordförande är generaldirektör Ingvar Lindström. Utredningen skall enligt direktiven omfatta hela den s. k. livsmedelskedjan, dvs. jordbruksproduktionen, trädgårdsodlingen och fisket, den industriella förädlingen och distributionen. En kartläggning av sårbarheten skall göras och överväganden ske av vilka anpassningar som i fredstid behövs för att förstärka försörjningstryggheten vid såväl långvarig avspärrning eller krig som mer kortvariga störningar i fredstid.

I direktiven sägs vidare bl. a. följande:

Som tidigare nämnts är inom vissa sektorer av betydelse för livsmedelsförsörjningen produktionen koncentrerad till ett eller ett fåtal företag. Det kan i sådana fall vara angeläget att i fredstid skapa förutsättningar för att företagsnedläggning eller ekonomiska stödåtgärder inte är de enda alternativ som står till buds när fråga om avveckling har uppkommit. Kommittén bör därför överväga åtgärder som kan ge ytterligare handlingsmöjligheter i sådana situationer.

I den regeringsförklaring som statsminister Olof Palme avgav den 8 oktober 1982 aviserades en utredning om livsmedelsförsörjningen. Härom uttalades följande:

Den ekonomiska utvecklingen under de senaste åren har vållat bekymmer även på jordbruksområdet, såväl för vissa jordbrukare, särskilt nyetable-rade, som för konsumenterna. En utredning med uppgift att se över de olika leden i vår livsmedelsförsörjning i syfte att forma en övergripande livsmedelspolitik kommer att tillsättas.

Jordbruksminister Svante Lundkvist har i ett anförande den 8 november 1982 uttalat att avsikten är att den aviserade jordbruksutredningen bl. a. skall belysa vilka effekter koncentrationen inom livsmedelsindustrin har på livsmedlens pris och kvalitet samt vad koncentrationen betyder från beredskapssynpunkt, sysselsättningssynpunkt och regionalpolitisk synpunkt.

Utskottet

Den svenska livsmedelsindustrin har under 1970-talet genomgått en strukturomvandling som har inneburit att produktionsenheterna har blivit färre och större. Under perioden 1960–1978 avvecklades mer än hälften av antalet arbetsställen. Den regionala koncentrationen har förstärkts. Betydande strukturförändringar har samtidigt genomförts inom såväl partihandeln som detaljhandeln med dagligvaror, dvs. livsmedel och andra förnödenheter för vilka hushållens inköpsbehov är ofta återkommande. Antalet allivsbutiker har under perioden 1960–1981 minskat från ca 25 000 till ca 9 000.

I motion 1981/82:821 (s) begärs en utredning av vilka fördelar som skulle följa av en regional försörjning med dagligvaror. Motionärerna föreslår att utredningen inom en region i landet skall undersöka hur företagskoncentration, långa transportavstånd och samordnad distribution påverkar dagligvarornas pris och kvalitet innan varorna når konsumenten samt om dessa förhållanden inom produktion och distribution ökar sårbarheten i bl. a. livsmedelsförsörjningen vid kris eller avspärrning.

Utskottet har i det föregående (s. 5 f.) lämnat en redogörelse för ett antal genomförda och planerade utredningar inom livsmedels- och det övriga dagligvaruområdet. Härav framgår bl. a. följande. Statsministern har i den nyligen avgivna regeringsdeklarationen aviserat en utredning med uppgift att se över de olika leden i livsmedelsförsörjningen i syfte att forma en övergripande livsmedelspolitik. Jordbruksministern har sedermera uttalat att denna utredning bl. a. avses skola belysa hur koncentrationen inom livsmedelsindustrin påverkar livsmedlens pris och kvalitet. Utredningen skall också behandla beredskapsfrågor, sysselsättningsfrågor och regionalpolitiska frågor. Våren 1982 har regeringen tillkallat en kommitté med uppdrag att utreda livsmedelsförsörjningens sårbarhet.

Det nu nämnda utredningsarbetet torde komma att till väsentlig del tillgodose motionärernas önskemål. Mot denna bakgrund anser utskottet att riksdagen inte har anledning att föreslå något ytterligare utredningsarbete av

den art som förordas i motionen. Utskottet avstyrker således motion 1981/82:821 (s) i ifrågavarande del.

Utskottet hemställer

att riksdagen avslår motion 1981/82:821 yrkande 2.

Stockholm den 24 november 1982

På näringsutskottets vägnar

NILS ERIK WÅÅG

Närvarande: Nils Erik Wååg (s), Tage Sundkvist (c), Erik Hovhammar (m), Rune Jonsson (s), Sten Svensson (m), Karl-Erik Häll (s), Per Westerberg (m), Christer Eirefelt (fp), Jörn Svensson (vpk), Birgitta Johansson (s), Per-Richard Molén (m), Ivar Franzén (c), Sture Thun (s), Bo Finnkvist (s) och Inga-Britt Johansson (s).